

*Н.В. Самойленко,
канд. пед. наук*

*N. V. Samoilenko,
Candidate of Pedagog. Sci.*

СОЦІОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Abstract. The necessity to form a new trend in sociology, namely the sociology of childhood, is considered. The author substantiates the methodological-theoretic principles of the trend and introduces a new paradigm which concerns the development of children under conditions of the transformation of Ukraine's society and is based on a new philosophy of the perception of a child starting from the prenatal period. A certain attention is paid to a modernization of the educational system and to the social responsibility and the mission of parents.

Євроінтеграційні процеси та глобалізація наклали свій відбиток на трансформацію українського суспільства, що історично збіглася з набуттям державної незалежності України. Продовжуються процеси перетворення суспільних структур і відносин з авторитарно-бюрократичних на демократичні, плюралістичні засади, побудовані на гуманістичній основі. Об'єктивні чинники, грубі прорахунки в суспільному врядуванні негативно вплинули на соціально-політичний устрій України та зумовили глибоку економічну кризу, знизили якість життя людей, створили соціальну атомізацію, спричинили посттоталітарний синдром.

Перелічені чинники вплинули на духовну сферу, спровокували кризові явища у сфері освіти, виховання, деформували процес соціалізації особистості. З кінця 80-х рр. ХХ ст. з'явилися зовсім інші покоління дітей та молоді, що виховувались в умовах жорстких соціальних змін і соціальної взаємодії. Їм притаманні такі риси, як критичне мислення, прагматизм, раціоналізм, інші соціокультурні цінності та моделі поведінки.

Про це свідчать ряд наукових публікацій та соціологічних досліджень, проведених як в Україні, так і на пострадянському просторі, зокрема, в Росії. У монографії "Діти і соціум" (А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш), відзначається, що відбувається зміцнення статусу дитинства та підвищення інтересу до дитячої субкультури з боку всіх суспільних інститутів, причетних до соціалізації дітей. Поряд із цим, наголошується про необхідність розробки нових підходів в системі знання про дитинство та застосування нових механізмів соціалізації в умовах дії парадоксів-протиричч [1].

Логічним продовженням аналізу порушених проблем стала монографія "Здоров'я дитини – від родини" (Г.В. Беленька, О.Л. Богінич, М.А. Машковець), в якій висвітлюються гострі питання розвитку здорової дитини та акцентується увага на підвищенні відповідальності всіх агентів соціалізації, особливо зміщуються акценти в бік

відповідального батьківства, формування фізичного, соціального та психологічного здоров'я, які визначаються гармонізуючими факторами буття дитини [2].

Саме на історичному зламі тисячоліть з'являється нове покоління дітей, як стверджує російський соціолог А.С. Запесоцький, "діти епохи змін" з іншими цінностями, сформованими жорстокою реальністю та новими адаптаційним механізмами, життєвими стратегіями [3].

Перелічені джерела свідчать про те, що в суспільстві в результаті його трансформації, відбулись значні соціальні зміни, які спричинили кризу двох головних агентів соціалізації: інституту освіти та інституту сім'ї, що призводить до десоціалізації та необхідності ресоціалізації в суспільстві.

Соціологи, що займаються проблемами молоді, визначили сучасне молоде покоління та типізували його як покоління NEXТ «...прагматичные перфекционисты или романтики потребления, которые под влиянием глобализации стремительно трансформируются и меняют смысложизненные принципы советского поколения на потребительские ориентиры. Их девиз: добиться успеха в жизни, жить в кайф, получить всё и сразу» [4, 12].

Потрібно погодитись, що корені цього нового соціального факту сягають у дитинство. М.П. Лукашевич, В.М. Туленков відзначають, що «...соціологія молоді повинна розвиватись із соціології дитинства». Проте якщо соціологія молоді в Україні перебуває на стабільному етапі становлення, то соціологія дитинства взагалі неопрацьована сфера, але ж саме в соціології дитинства закладаються основи багатьох процесів та подій, котрі ми спостерігаємо в молодого покоління [5, 83].

У сучасній соціології не простежується наукового інтересу до вивчення соціальних змін та новоутворень, що відбуваються в епоху трансформації суспільства в дитячому середовищі. Не приділяється увага проблемам адаптації сучасних дітей до швидкоплинних соціальних змін.

Тому мета даної статті полягає в тому, щоб:

- обґрунтувати необхідність розвитку і становлення нового напрямку в соціології – соціології дитинства;
- дати визначення соціології дитинства, сформулювати теоретико-методологічні засади напрямку, категоріальний апарат;
- окреслити проблеми та перспективи розвитку соціології дитинства.

Виходячи з того, що соціологія дитинства – спеціальна соціологічна теорія, що досліджує дітей як специфічну соціально-демографічну спільноту в сукупності їх соціальних ознак і характеристик соціального життя, визначимо об'єкт соціології дитинства – це специфічна соціально-демографічна спільнота дітей від пренатального періоду до 14 років.

Предмет соціології дитинства – специфічні соціальні відносини, в які діти вступають з дорослими, їх підготовка до виконання соціально значущих ролей в процесі соціалізації та соціальної адаптації. Звідси визначаємо основні завдання:

- дослідження ролі і місця дітей в суспільстві;
- дослідження умов, які забезпечує суспільство для розвитку і формування особистості дитини;

- виявлення соціальних тенденцій та їх вплив на первинну соціалізацію; розробка напрямів соціальної політики захисту дітей, прогнозування.

У соціології дитинства розробляється категоріально-понятійний апарат, що дозволяє розкрити загальні та особливі ознаки напрямку для цього застосовуються терміни інших наук та похідні від них:

1. Загальнонаукові терміни: система, метод, структура, функція, закон. Ці терміни надають вивченню соціології дитинства науково-системного характеру.

2. Категорії і терміни, які пропонує філософія, педагогіка, психологія, етика: діяльність, адаптація, особистість, індивід, цінності, суб'єкт та об'єкт виховання, поведінка, культурні цінності, вікові кризи.

3. Спеціальні соціологічні поняття: соціалізація, соціальна взаємодія, соціальні відносини, соціальна група, соціальний статус, соціальна роль, соціальне середовище, суспільне виховання і соціальні інститути.

4. Суто специфічні поняття та терміни: соціологія дитинства, пренатальний період, нова філософія виховання, соціальна відповідальність батьків, соціальна місія, соціальна компетенція, діти-індіго.

Ідейно-теоретичні засади загальної соціології змістовно викладені в наукових соціологічних концепціях та вченнях, які досліджували соціум. Соціологія дитинства є комплексною інтегрованою дисципліною, отже широко використовує різні методи наукового пізнання, як загальнонаукові, так і специфічні.

Планується використати специфічні методи соціологічного дослідження, а саме:

- Методи збору соціологічної інформації – аналіз документів як неформалізований, так і формалізований – опитування, спостереження.
- Соціальний експеримент.
- Соціальний моніторинг з метою отримання нової систематизованої соціологічної інформації.
- Порівняльний метод – дозволить з'ясувати соціальні зміни шляхом класифікування декількох явищ та процесів.
- Функціональний метод – допоможе встановити взаємозв'язки соціальних інститутів діяльності та явищ і сприятиме пошуку пояснень за допомогою аналізу взаємостосунків.
- Панельний метод – метод, за допомогою якого виявляються зміни в дитячому середовищі.

Дитинство – це важливий і необхідний період розвитку особистості, який виконує низку (десять) незамінних функцій у соціальній системі:

- Функція відтворення – виявляється в збереженні та відтворенні всієї системи суспільних відносин в період соціалізації дитини.
- Трансляційна функція – пов'язана з усвідомленням та опануванням досвіду та знань попередніх поколінь, традицій, цінностей свого народу, держави.
- Світоглядно-інформаційна – формує систему знань, яка створює модель світу та світогляду дитини, за допомогою чого дитина визначає своє місце в соціумі.

- Аксіологічна – пов’язана зі сприйняттям та критичною оцінкою різноманітних явищ і процесів, цінностей і норм поведінки в соціумі.
- Нормативно-регулятивна – сприяє становленню і регулюванню стосунків дитини із соціальним оточенням.
- Соціально-технологічна – пов’язана з впровадженням інноваційних соціальних технологій, спрямованих на вдосконалення окремих соціальних процесів, організаційних заходів для оптимізації соціальних взаємодій.
- Дескриптивна – досліджує соціальні реалії, в результаті чого формує об’єктивну діяльність дітей.
- Життєво-орієнтаційна (прагматична) – виявляється в прикладному характері соціологічних знань, формуванні життєвої компетенції людини для вирішення особистих життєвих проблем буденності.
- Прогностична – допомагає здійснювати наукові прогнози щодо майбутніх тенденцій в розвитку дитячої соціально-демографічної групи, науково спрогнозовану оцінку майбутнього.

Останнім часом виникла потреба мати об’єктивні наукові знання про те, як соціальні процеси та новації впливають на дитячу соціально-демографічну групу, які зміни викликані перетворювальними процесами. Саме такі завдання покликана вирішити соціологія дитинства.

Корені соціології дитинства мають загально-цивілізаційну природу, обумовлену формуванням світового ринку, схожими політичними процесами, взаємозв’язком різних культур, новими інформаційними технологіями, зорієнтованими на цілісний соціальний світ. Необхідність вивчення впливу вказаних процесів вимагає появи самостійної соціологічної галузі, здатної відреагувати на цю соціальну потребу. Еволюційність соціальних процесів означає, що для їх розуміння необхідно з’ясувати головні детермінанти. Детермінантами в соціології дитинства будемо розглядати передумови та причини, що породжують соціальні зміни, підтримують функціонування в суспільстві конкретних явищ. Пропонується розглядати такі детермінанти:

- Гносеолічні – пов’язані з дослідженням особливостей дитячої пізнавальної діяльності, спрямованої на розуміння світу дорослих та знаходження свого місця в соціумі. У дитячому віці відбувається формування комплексу уявлень стосовно пізнання світобудови та суспільства, визначення засобів досягнення та засвоєння своєї ролі, місця в дорослому житті.
- Соціальні детермінанти – це передумови практичної та суспільної значущості, пов’язані з життєдіяльністю суспільства в цілому, яке утворює сукупність матеріальних і духовних відносин (політичних, правових, моральних). У сучасному, досить напруженому житті на особисте життя родин негативно впливають суспільні кризові явища, економічна нестабільність, соціальна несправедливість, занепад соціокультурних цінностей, зміна їх системи, поширення бездуховності та занепад моралі.
- Психологічно-адаптаційні детермінанти – пояснюють особливості індивідуальної та суспільної психології дітей. Кризовий стан суспільства, незадово-

леність існуючими формами спілкування між дітьми і агентами первинної соціалізації, відсутність чітко визначених пріоритетів та цінностей, втрата соціального оптимізму створюють сукупність факторів, що актуалізують опанування соціальної компетентності як одного з основних адаптаційних механізмів дітей.

У названій галузі слід визначити такі взаємопов'язані рівні:

- загально-методологічний, у межах якого дитинство вивчається як суспільне явище;
- соціально-теоретичний, у межах якого дитинство розглядається як специфічна соціально-демографічна група, що має свою структуру, вікові, психолого-педагогічні особливості свідомості, поведінки.
- емпіричний – що дає фактологічний матеріал для аналізу дитячих проблем.

Соціологія дитинства покликана дослідити такі рівні проблем:

- загальні характеристики дітей як соціально-демографічної групи;
- особливості різних вікових груп дітей;
- соціальна специфіка дітей;
- особливості різних етапів соціалізації та виховання;
- специфіка первинних і вторинних агентів соціалізації на різних вікових етапах;
- формування та динаміка ціннісних орієнтацій;
- особливості адаптації дітей в різноманітних дитячих закладах;
- проблеми взаємодії поколінь;
- девіантна поведінка та її різновиди;
- дитяча субкультура.

Вивчення наведених проблем допоможе дітям адаптуватися до структурних змін в українському соціумі, сформувати якісно нові регулятивні механізми, моделі поведінки та нові, соціально-значущі риси у дітей. Діти в українському суспільстві є досить значною соціальною групою, чисельність якої становить 6,5 млн. осіб [6].

Діти з часом стануть основними носіями інтелектуального, творчого потенціалу суспільства, якщо їх підготувати до опанування та застосування нових інформаційних технологій, набутих знань сучасної техніки, сформувати життєву компетентність.

На нашу думку, проблеми дитинства потрібно розглядати у двох аспектах: 1) що суспільству потрібно зробити, які умови створити для формування і становлення дитини як особистості? 2) як ефективно використати потенціал дітей для самореалізації, самоактуалізації в інтересах суспільства?

З окреслених проблем дитинства випливають завдання соціології дитинства:

- визначити гострі та актуальні проблеми розвитку та становлення дитини;
- розробити конкретні рекомендації для їх вирішення;
- надати пропозиції для визначення основних напрямів державної дитячої політики.

Дитинство в науковій літературі розглядається в історико-культурному контексті та визначає його як соціокультурний прошарок суспільства з притаманними

культурними запитами і потребами, традиціями, нормами, правилами, що існують в межах вікової групи. У соціології дитинство розглядається як частина соціальної структури суспільства, де враховується еволюція способів виробництва, статева та вікова стратифікація, типи родин, системи міжособистісних відносин, соціокультурні цінності.

Культурологічний аналіз показує, що суспільно-економічним формаціям притаманні свої стратегії виховання, для яких підґрунтям стають моральні, релігійні і соціальні засади, що визначають пріоритет соціального впливу як такий, що активізує ініціативу і творчість дитини.

Видатний польський педагог-гуманіст Я. Корчак називав ставлення дорослих до дітей протекціонізмом – демонстративним заступництвом, постійним бажанням допомагати, спрямовувати, робити все за них [7, 4].

Визначити сутнісні риси дітей можливо лише за умов виокремлення етапів соціалізації і виявлення вікових характеристик. Суттєвою рисою дитинства є те, що ця соціально-демографічна група не має власного соціального статусу, бо характеризується соціальним статусом і становищем своїх батьків. Другою специфічною рисою є залежність від умов функціонування чинних соціальних інститутів, за допомогою яких відбувається процес соціалізації.

Значну роль відіграє визначення вікових параметрів дитинства, на які впливають як історичні особливості, так і народні звичаї, традиції, рівень соціально-економічного розвитку держави.

Якщо за законами України вік молоді починається з 14 років, то вік дитинства будемо вважати від 0 до 14 років, тобто від початку пренатального до початку підліткового періоду і переходу до юнацтва. Як специфічна соціально-демографічна група дитинство визначається не лише віковими межами, а й місцем в соціальній структурі суспільства та особливостями соціального розвитку. Серед особливостей виділимо основні та другорядні. До основних належать анатомо-фізіологічні, психолого-педагогічні, вікові, соціальні характеристики. До другорядних – місце проживання, суспільно-корисна діяльність, ціннісні орієнтації. Життя дитини передбачається поділити на такі основні періоди, в основу визначення яких покладено концепцію психологічного віку як етапу, стадій дитячого розвитку, що характеризуються своєю структурою та динамікою (періодизація дитячого розвитку за Л.С. Виготським): 0–2 місяці – період новонародження; 2 місяці – 1 рік – вік немовляти; 1–3 роки – раннє дитинство; 3–6–7 років – дошкільний вік; 7–11 років – молодший шкільний вік; 11–14 років – шкільний вік [8, 172].

Соціальний вік являє собою набір нормативно-рольових характеристик, похідних від вікового поділу діяльності та належності до соціальної структури (дошкільний, шкільний вік і т.д.).

Соціологи-науковці Е. Тадевосян, С. Кравченко, М. Мнацаканян відмічають кризу агентів соціалізації і соціокультурних цінностей, жорстоке маніпулювання дитячою свідомістю ЗМІ, що призводить до деформації особистості дитини, негативного вибору та девіантної поведінки [9, 246].

Ринкова економіка породжує соціальні патології: експлуатацію дитячої праці, насильство в сім'ї, торгівлю своїми дітьми, безпритульність, токсикоманію, алкоголізм, наркоманію, дитячі секс-послуги. Тобто, перелічені вади формують значний криміногенний потенціал, створюючи для суспільства складні проблеми.

Розвиток і формування особистості дитини відбуваються в складних умовах атомізованого суспільства, в якому хоч і відмовилися від радянських ідеологічних штампів, але все ще залишилася тоталітарна педагогіка з її системою навчання і виховання, яка вже давно не спрацьовує, а призводить лише до гальмування новацій. Діти спостерігають фрустраційні та депресивні стани своїх батьків, які не завжди можуть адаптуватися до ринкової економіки і забезпечити вітальні потреби. Реалії буття вплинули на традиційні цінності української сім'ї та призвели до девальвації моральних цінностей. Діти виховуються в середовищі, де, у більшості випадків, домінує низька культура спілкування між членами родини та спостерігається занепад педагогічної культури батьків.

Висновки

1. Виходячи з вищезазначеного, головним, на нашу думку, є відмова від установлених стандартів і шаблонів і як альтернатива – формування нової парадигми виховання та освіти дітей на основі інноваційної філософії. В її витоках лежить відмова від традиційної концепції виховання дитини з моменту народження і запровадження нового підходу – виховання дитини з пренатального періоду.

2. Потребує актуалізації проблема усвідомленого планового батьківства, соціальної місії і відповідальності батьків на всіх етапах розвитку дитини.

3. Необхідно ліквідувати прогалини в організації виховного процесу з урахуванням гендерних особливостей розвитку хлопчиків і дівчаток, тому що в сучасній освіті не враховуються статеві відмінності між хлопчиками та дівчатами, що сприяє руйнації, природній статевій моделі поведінки.

4. Розв'язання проблем соціалізації та адаптації в сучасний соціум дітей нової генерації та формування соціальної компетентності таких дітей має стати наріжним каменем у розбудові нової системи освіти та її модернізації.

5. Наукові дослідження, накопичений практичний досвід з проблем дитинства мають розпорочений характер. Тому потрібна інтегрована наукова галузь, що об'єднає та визначить основні пріоритети розвитку головної цінності суспільства, пов'язаної з майбутнім нашої держави, – дітьми.

6. Представлений матеріал свідчить, що в сучасному суспільстві в системі освіти та виховання відбулися значні зміни, які викликали комплекс проблем і вимагають формування нового напрямку в соціології – соціології дитинства, що покликана виконати свою перетворювальну місію щодо вдосконалення соціальних інституцій і виходу на новий, якісно вищий рівень соціального розвитку.

1. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : моногр. / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гаврик та ін. ; наук. ред. А.М. Богуш ; за заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ : Альма-матер, 2006.
2. *Беленька Г.В.* Здоров'я дитини – від родини / Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, М. А. Машковець – К. : СПД Богданова А.М., 2006.
3. *Запесоцкий А.С.* Дети эпохи перемен : их ценности, выбор / А. С. Запесоцкий // Социс. – 2006. – № 12.
4. *Лисаускене М.В.* Поколение NEXТ – прагматичные перфекционисты или романтики потребления? / М.В. Лисаускене // Социс. – 2006. – № 4.
5. *Лукашевич М.П.* Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М.П. Лукашевич, В. М. Туленков. – К. : МАУП, 2004.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
7. *Поніманська Т.І.* Гуманізація педагогічної позиції у просторі дитинства / Т. І. Поніманська // Дошк. виховання. – 2003. – № 12.
8. *Кулагина И.Ю.* Возрастная психология : полный жизненный цикл развития человека : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / И.Ю.Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М. : ТЦ Сфера, 2004.
9. Социология : учеб. пособие / под общ. ред. проф. Э.В. Тадевосяна – М. : Знание, 1995.